

Stanislaw I. Witkiewicz: *POLUDJELA LOKOMOTIVA*

Redatelj: Jernej Lorenci

SNG Ljubljana

Tajana Gašparović

Poludjela lokomotiva kao scensko-glazbena apstraktna mašina

Dramatičar, slikar, filozof, kazališni teoretičar, romanopisac, ukratko rečeno – pravi *uomouniversale* – Stanislaw I. Witkiewicz (1885.–1939.), pseudonimom Witkacy, u svoje je vrijeme bio uglavnom prozivan luđakom, diletantom, erotomanom, ekscentrikom i provokatorom, a njegovo je kazališno djelo otkriveno i visoko ocijenjeno tek mnogo godina nakon njegove smrti – u drugoj polovici dvadesetog stoljeća. Dakle, jedan od u svoje doba neshvaćenih umjetnika, čovjek prije svoga vremena, kojem je tek buduće vrijeme donijelo priznanje i relevantnu umjetničku procjenu. Odrastao je na prijelomu stoljeća kada je u Europi dominirala pozitivistička ideologija i vjera u razvoj znanosti, industrije i tehnologije. No mnogi pojedinci poput Witkacyja, koji teže za dubljom spoznajom tajne svijeta, bili su itekako svjesni negativne strane razvoja industrije i tehnologije, rastućih razdora unutar tadašnjega društva, kao i činjenice da se tajna svijeta ne može objasniti logikom ni znanosti. Witkacy je, stoga, umjetnik metafizičkoga nemira, umjetnik paradoksa i oksimorona jer unutar nespojivih suprotnosti sluti tajnu svijeta, a temelj je njegova dramskog stvaralaštva groteska.

Tadeusz Kantor je 1956. postavio njegovu *Sipu*, no tek je sedamdesetih godina Witkacy doživio pravi boom, najprije unutar poljskog kazališta, a onda i na međunarodnoj

sceni. Nazivaju ga pretečom Artaudovog kazališta okrutnosti i teatra apsurda. No za razliku od komornog svijeta što ga prikazuju dramatičari toga smjera, Witkacyjevi su dramski tekstovi prepuni masovki, akustičnih i vizualnih efekata, ekspresionističke egzaltacije, jarnjevske vulgarnosti, novoromantičarske monumentalnosti, kao i parodiranja istoga. Unutar svoje umjetničke generacije bio je prilično usamljen pesimističkim i katastrofičnim osjećanjem razvoja svijeta i čovječanstva, stoga su njegovu aktualnost shvatile tek buduće generacije. Potencirano nasilje, egzistencijalna tjeskoba i nesigurnost iznimno bliska filozofiji egzistencijalizma, duboka usamljenost pojedinca u suvremenom svijetu, ubrzanje i površnost toga svijeta, gubljenje temeljnih vrijednosti, duboka moralna kriza, raspad bliskih odnosa, brakova i obitelji, slutnja potonuća europske civilizacije... sve su to važne karakteristike Witkacyjeva stvaralaštva, a toliko bliske i današnjem osjećanju svijeta.

Iz današnje je perspektive jedan od najznačajnijih predstavnika poljske međuratne avangarde, uz Witolda Gombrowicza i Bruna Schulza. Znakovito je da su sva tri umjetnika djelovala izvan tadašnjih popularnih umjetničkih strujanja i grupacija, svatko na svojoj margini, čime su u svoja umjetnička djela upisali, naravno, mnogobrojne

utjecaje tadašnjih –izama, ali isto tako stvorili posve autentične, jedinstvene umjetničke opuse. Jedna od središnjih točaka Witkacyjeve pesimističke filozofske misli, pa tako i stvaralaštva, jest nerješivi, tragični sukob između dvije temeljne vrijednosti čovječanstva: osjećanja socijalne pravde i važnosti njegovanja kulture i umjetnosti. Naime, Witkacy je razumio potrebu potlačene mase za pobunom i revolucijom, no s druge je strane vrlo točno slutio da taj put vodi ka gubljenju individualnosti istaknutog pojedinca, a time i gubljenju kulture i umjetnosti.

Makoliko u određenim kazališnim krugovima popularan i

igran bio, naročito sedamdesetih godina, Witkacyjevi su dramski tekstovi, kao i njegov teorijski diskurs raspisan u njegovu avangardnom programu *Uvod u teoriju čistog oblika u kazalištu*, uvijek predstavljali teško savladiv teatarski teren. Često su ih igrali kao puku grotesku, površno, neprirodno, ponekad i kabaretski parodično. I danas je postaviti Witkacyjeva djela na pozornici prilično *tvrd orah* za redatelja i za ansambl. Stoga ne iznenađuje činjenica da je njegova igra bez teze u dva čina s epilogom, *Poludjela lokomotiva*, slovensku praizvedbu doživjela tek prije nekoliko godina u režiji vrlo svestranog i potentnog reda-

telja srednje generacije Jerneja Lorencija, koji je još jednom potvrdio svoju kreativnost i veličinu. Za razliku od ponekih iznimno talentiranih mladih redatelja koji se, međutim, relativno brzo istroše u kopiranju samih sebe ili, pak, od onih koji nasilno nastoje osuvremenjivati klasike, Lorenci već godinama stvara vrlo raznolike predstave snažnog suvremenog senzibiliteta, no koje izrastaju iz tkiva teksta, istovremeno zadržavajući unutar te raznolikosti svoj redateljski autorski stil. Inscenacijom *Poludjela lokomotiva* iznenadio nas je još jednom, ovoga nas puta uvođeći u svojevršno glazbeno kazalište.

Poludjela lokomotiva, tekst u kojem je radnja na prvi pogled relativno jednostavna: dva zločinca vole istu ženu, preuzimaju identitete strojovođe i ložača te se odlučuju poigrati sudbinom – vlakom projuriti nedozvoljenom brzinom i izazvati nesreću koja će odlučiti tko će preživjeti, metafora je suvremenog svijeta – onog u kojem je živio Witkacy u prvoj polovici dvadesetog stoljeća i ovog danas koji je, ubrzanim, površnim načinom života te razvojem tehnologije, mehanizacije, kompjuterizacije i novog birokratskog, kafijskog terora što ga svakodnevno na našim poslovima provodi nova generacija takozvanih tehnomenadžera, otišao još mnogo dalje. Moramo priznati da je katastrofični Witkacy itekako lucidno intuirao današnje stanje svijeta u kojem su prostori, kao što su kultura, umjetnost i duhovnost, a unutar kojih se može razvijati dublje poniranje u tajnu svijeta, sve ugroženiji.

Postoje i mnogi drugi razlozi zbog kojih je *Poludjela lokomotiva* danas vrlo aktualan tekst: jedan od njih je sve prisutniji racionalizam i pragmatizam zapadnjačkog načina mišljenja. Već je Witkacy uzročima krize svoga vremena smatrao usmjerenje europske misli na korisnost, konzistentnost i na logičku psihologiju. Vremenom se taj način mišljenja samo višestruko potencirao, da bi se danas temeljnim vrednotama kapitalističke civilizacije smatrali komercijalni uspjeh, produktivnost, usmjerenost na rezultat i u krajnjoj konzekvenci – profit. Prostor eksperimenta i istraživanja, pa čak i u umjetnosti i znanosti, sve je uži jer ne pridonosi gomilanju kapitala. Stoga je upravo ono što zanima i Witkacyja i Lorencija – akcija koja nema za cilj ništa racionalno, ništa pragmatičko, akcija koja u očima većine djeluje kao zločin ili kao čin duševnog isključuća. Dva zločinca tek tako, zbog metafizičkog eksperimenta,

zbog igranja sudbinom, odlučio izazvati nesreću. Oni, zajedno sa svojom ljubavlju Julijom, vjeruju u tu metafizičku ideju igranja ruskog ruleta sa sudbinom i stoga su u očima ostalih putnika potpuni ludaci. Oni su za svoju ideju spremni i umrijeti. Pa ne prepoznajemo li u tome važan segment današnjeg svijeta – terorističke akcije ljudi zaluđenih Islamom? Sam Lorenci u jednom intervjuu kaže, parafraziram, *da je borba za ideju, bez ekonomske računice, danas na Zapadu nepoznata*. Upravo je u tome u današnje vrijeme ta sumanut snaga islamskih terorista, oni nose duboku vjeru u vlastitu ideju, kakva god ona bila, i za nju su spremni umrijeti. Ato je nešto što je zapadna civilizacija u potpunosti izgubila. Izgubili smo ideje i ideale. Izgubili smo vjeru. Ne vjeru u Boga, vjeru sve što nije profit za nas same. Stoga je *Poludjela lokomotiva* istovremeno i prikaz anarhističke akcije, revolucije, krika protiv apatije društva. Ta akcija, taj krik može biti akcija zločinca ili ludaka, ali i akcija umjetnika. *Poludjela lokomotiva* možemo čitati i kao odu umjetnosti. Umjetnik je kreator, Bog vlastitog stvorenog kozmosa, baš kao i revolucionar ili anarhist. Zamaman je taj zov slobode stvaranja vlastitog svijeta, taj ekstatični kovitlac, ta slast novoga i nepoznatoga, ta snaga kreacije koja otklanja svaki strah. To je božanski osjećaj, osjećaj da prelaziš zakone gravitacije, smrtnosti, sve fizičke zakonitosti.

Zanimljivo je da se *Poludjela lokomotiva* često vezivala primarno uz filmsku umjetnost, pa i sam Witkacy u didaskalijama nekoliko puta navodi filmsku tehniku kao važno mjesto u inscenaciji te sugerira iznimno brzo izmjenjivanje slike na filmu. Lorenci, međutim, kreće iz posve suprotnog smjera – cijelu predstavu stvara u formi glazbenog teatra i glazbenog performansa, dakle, u duhu auditivne kulture, i to iz nekoliko razloga. Prvo, islamska je religija, u današnjem svijetu najbliža duhu sumanute akcije Witkacyjevih anti junaka, auditivna – Muhamed je čuo Božji glas, Islam nema slike Boga, Alah nema utjelovljenje. Drugo, danas radikalno živimo u prevladavajućoj kulturi vizualnoga, a *Poludjela lokomotiva* je subverzivan tekst u odnosu na modernu civilizaciju, dakle, vrlo je lucidno promišljanje ne osmišljavati ga u kontekstu prevladavajuće domene vizualnoga. No, navedeni su razlozi samo vrh ledenog brijega jer, čini se, upravo auditivna umjetnost nudi vjerojatno najdublje poniranje u tajnu Witkacy-

jeva svijeta. Lorenci kaže da je za njega glazba, parafraziram, najviša umjetnost i komunicira s nečim esencijalnim, ima nečeg arhetipskog u glazbi, pa čak se i kazalište rodilo iz glazbe, iz kora. Witkacy je, pak, govorio da je suvremeno kazalište izgubilo snagu gubeći davnu magično-kulturnu dimenziju. Osim toga, u *Poludjelju lokomotivi* Witkacy se referira, kao i u mnogim drugim tekstovima, na Einsteinovu teoriju relativnosti. Ne postoje apsolutne veličine, sve je u odnosu jednog prema drugome, objekt se mijenja u odnosu na subjekt i obratno. Dakle, sve je u stalnom gibanju, promjeni, identitet se stvara i ruši. Još je davne 1936. kasnije poznati filmski teoretičar Rudolf Arnheim napisao esej posvećen umjetničkom potencijalu radija, odnosno, umjetnosti zvuka, u kojem, između ostalog, ističe da svijet zvukova, za razliku od svijeta slika, nikad ne miruje te odražava stalnu dinamiku i mijenu svijeta. Također smatra da takva dinamička percepcija svijeta

ta mnogo dublje ponire u esenciju postojanja. Nudi nam istu onu slobodu kao i Witkacyjevi tekstovi, kao i Lorencijeva predstava, slobodu koja se odmakla od kronološkog vremena i euklidskog prostora. Zvuk je pokret, zvuk je preobražaj. Glasovi su kao instrumenti, umjetnost zvuka je, preuzmimo Deleuzeov pojam – *apstraktna mašina*. Mašina jer je umjetnost zvuka serija ujedinjenih sila; apstraktna jer ne stvara konkretne oblike već stalnu potencijalnu promjenu.

Upravo tome približio se Lorenci svojom predstavom, zaišta duboko zaronivši u unutarnji sloj Witkacyjeva svijeta. Witkacyjev čovjek-mašina u Lorencijevoj inscenaciji postaje glumac-glasovir: dva glavna glumca – izvrsni Janez Škof uglavnom leđima okrenut publici i stoga još tajanstveniji i karizmatičniji te mladi, vehementni Aljaž Jovanović – vlakom upravljaju svirajući na dva glasovira i ponekad izgovarajući, a ponekad pjevajući replike teksta. Uz

njih, tu su, spomenimo samo sudionike temeljnog ljubavnog četverokuta: pokretom sjajno erotski naelektrizirana Tina Vrbnjak te groteskno iščašena Maja Sever koja u jednom trenutku izvodi song izopačenog kabaretskog ugodaja. Witkacyjev svijet-otok, jedinstveni prostor umjetničkog čina, postaje podij s dva glasovira i s glumcima (scenografiju je osmislio Branko Hojnik), koji u tu jureću mašinu od samoga početka uvode i gledatelje, direktno im se obračunajući i igrajući na njih. Jureća mašina stvara se primarno snažnom, kakofoničnom glazbom Branka Rožmana – što je na glasovirima sviraju Škof i Jovanović – a koja od samoga početka diktira ritam i tempo izvedbe, potencirajući atmosferu napetosti te skoro fizičko osjećanje nesnosnog pritiska, čime cijela predstava postaje svojevrsna glazbena kompozicija. Time Lorenci scenski potencira još jednu važnu misao Witkacyjeve filozofije: uvjerenje da je egzistencija jedinstvo u raznolikosti, odnosno –

pojavnost monada u zajedništvu s drugim monadama. I ponovno pronalazimo bliskost s Lorencijevim promišljanjem kazališta, odnosno, njegovim sve prisutnijim poigravanjem s gledateljima, s razbijanjem i ponovnim uspostavljanjem kazališne iluzije. Čini se da je Lorenciju važno istraživati međuprostor koji je među ljudima – glumcima, gledateljima... Tu leži tajna svijeta. Zajedništvo potencira odgovornost pojedinca, nudi vjeru u ljude, ali i mogućnost ranjavanja. To je prostor bliskosti, otvorenosti i hrabrosti. Lorencijeva *Poludjela lokomotiva* na mnogim razinama – od idejne, filozofske, preko estetske pa sve do razine promišljanja suvremenog kazališta – otvara upravo takve prostore slobode i izloženosti, propitivanja i rušenja granica. I u tome je njezina golema snaga.

Predstava je odigrana na Međunarodnom festivalu malih scena u Rijeci 8. svibnja 2016., a Jernej Lorenci tada je dobio nagradu za najbolju režiju Festivala (nap. ur.).